

Епистоларна култура. Кореспонденцията до Райно Попович*

Жени Жикова

Българското Възраждане създава свой тип художествена култура, породена от потребностите и структурата на обществото. Това, което я характеризира като явление през 19-ти век, е процесът на нейното изграждане – от най-динамично свързаната със социалните и икономическите промени проява през произведенията на възрожденските художници до образците на художествено – литературното и публицистичното творчество.

Възрожденската култура се появява и реализира с определена национална функция – на национален стимулатор във формирането на българския народ, в неговото културно и просветно израстване. В нейните ядра се ражда и практическият носител на основните ѝ принципи. Възрожденската личност притежава ново художествено отношение към действителността и вярно историческо вглеждане в перспективите на политическата система. Епистоларната култура от своя страна представя специфична форма на общуване, която разкрива в голяма степен светогледа на личността и промените, които настъпват в него под влиянието на социалната среда. Изграждането на този тип култура през 19-ти век означава утвърждаване на нормативността в писменото комуникиране. Целостта на съществуването на епистоларната култура е именно в единството и напрежението между законовостта и преобразуващата роля на личностното участие.

Като цяло личните писма са комуникативно детерминирани текстове със специфични функции през Възраждането. Сложната им природа – като средства за лично общуване, в които се съсредоточават и отразяват процеси, типични за възрожденската култура, като база за настъпващите трансформации в творческото мислене и изграждането на нов литературен вкус, съобразен с една нова публика „която усеща другояче“, се реализира в динамиката на личните и социалните връзки през Възраждането. Включвайки се в литературния живот през 19-ти век, те, като личен жест, пазят „общата памет“ (Юрий Лотман) на адресанта и адресата. Спецификата на писмата като лична изповед, предназначена за единствен получател, скрива яснотата на посланието – то остава в недосегаемите дълбини на личностната комуникация. Те са етап на трансформация на нехудожествен тип текст в художествен, разкривайки възможностите им за приобщаване към специфично литературни прояви и търсения. Техните социокултурни функции са още един шрих към картината на духовното преобразяване на възрожденската личност, създадена от новата културно – историческа ситуация на 19- век, и в същото време, динамично променяща я. Писането на писма е психосоциален акт, който реализира неизменната епистоларна ситуация „ адресант- послание- адресат„.

Българинът от 19-ти век се стреми да усвои новия, светски начин на живот – как да живее, и нещо повече – как да общува. Израз на този ренесансов интерес към светските форми на живот и обществените връзки през този период става именно засилената кореспонденция. Освен култура на писменото общуване, тя е и своеобразен продукт на този тип комуникация, неин резултат. Диалогичният характер на писмата е посочван още в

*Статията се издава по проект 152 / 8.05.2013 г. към ФНИ на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, Електронна среда за единна научна информация на Факултета по славянски филологии на Софийския университет (ЕСЕНИ).

древните теории на епистоларния жанр в изискването писмото да се устрои така, както се строи диалогът. Разбирането на възрожденците през 19-ти век за писмото - "изустна „разговорна практика - определя отношението им към него като форма на общуване. Епистоларната култура е една от формите на личностна себеизява през Възраждането-като израз на социалната ѝ същност, от една страна, и от друга- на боравенето с писменото слово. Тази себеизява на възрожденската личност, реализирана в писмата и чрез тях, създава ново самочувствие и съзнание за присъствие в обществения и културно - просветния живот. Засилената кореспонденция поражда и необходимостта от обогатяване на писмената реч. Ритъмът на писменото общуване съпътства процесите на обнова в социалния живот през 19- век, дава израз на нарасналото самочувствие на възрожденския човек. С активизиране на личната кореспонденция писмото заживява самостоятелен живот на обособена форма на социална връзка между хората. Постепенно стилът на деловата преписка или писмено съобщение отстъпва на навлизащата „литературност„ в писмата, те заживяват в литературния бит, самите те стават литературен бит, поемайки някои от проявите на изграждащата се литературна култура и борейки се за „ образуване вкуса„ на съвременниците (Добри Войников).

Епистоларната култура се синхронизира и по специфичен начин „общува„ с литературната култура в различните етапи от нейното формиране през 19 век. Особената историческа ситуация по това време създава както твореца, така и консуматора на културната ценност, възприемателя на културната творба. Процесът на изграждане на епистоларната култура се обуславя от обществената и културна атмосфера на времето: от активно навлизания светски елемент в духовната сфера, от разрастващата се борба за духовна независимост и набиращите мощ национални сили за политическо освобождение. Историческата съдба на писмата ги утвърждава като ценен източник за „попълване„ на онези неуловени и поради дистанцията на времето неуловими черти на личности, факти и събития.

Природата на писмата като текстове за лично общуване предопределя тяхното активно разпространение през възрожденския период. Характерът на откровен разговор по съвременните въпроси с коментара на проблемите на историческия момент, интересът към човешката личност и нейното утвърждаване, тонът на довереност и откровеност (като израз от нуждата на общуване)- всичко това налага писмата като културна необходимост през Възраждането, обособявайки тяхната специфична документалност. Постепенно личните писма получават своеобразни социокултурни функции и от активен елемент на процеса на социално общуване прерастват във факт на културния живот. Те стават израз на преобразуващата обществена дейност на възрожденския човек - отношението му към традицията, историята и старината; придобиват характер на културна програма, разкриваща отделни моменти от духовната трансформация на личността. Функционирането на писмата в историческата ситуация на 19-ти век поражда тяхната литературност или публицистичност. В някои писма се откриват художествени еквиваленти на отделни литературни жанрове, неразвити или недиференцирани още в съвременната литературна практика: лирическа проза, пътепис, политически трактат, елегия.

В писмата се обръща внимание на духовния живот на личността. От една страна спецификата на епистоларната ситуация „адресант- послание- адресат„ затваря рамките на личностното общуване вътре в непосредствена епистоларна връзка, свеждайки го до диалог между двама души. От друга страна обаче необходимостта от писмено общуване през Възраждането- реално- обективна и психологическа- разтваря ограничените рамки на конкретната комуникация, пренася го върху по- големи общности, създавайки усещането за един общ диалог, където индивидуалните тонове са белег за общност.

Изграждането на епистолярна култура през 19-ти век означава и утвърждаване на нормативността в писменото общуване за постигане на „добрия стил“. Процесът на разпространение се извършва в динамиката на общуването – в активната кореспонденция и множеството писма, в техния своеобразен живот на създаване, движение и „използване“. Писменото слово има основното преимущество да съхрани (както за автора, така и за получателя) моментно появилата се мисъл и да я пренесе на книгата, което доказва неговата окончателност. Именно съзнанието за трайното материализиране на мисълта чрез писменото общуване разкрива възприемането на писмото като свидетелство и документ, чието съдържание е особено ценно за възстановяване на детайли от духовния живот през конкретен период.

По схема, завещана от традицията, всяко писмо съдържа няколко основни задължителни части, които го изграждат като специфичен вид текст. Тази конструкция включва обръщение, изложение (понякога с предисловие), заключение, дата, подпис. Често в непосредствената епистолярна практика се допуска известна свобода при осъществяването на формалната подредба: обстоятелствено титулуване, съобразено с отпечатаните „титлографии“; въведение, което предхождайки текста на изложението, в повечето случаи е устойчива формула за възвеличаване на адресата; твърде обстойно заключение, в което обикновено се повтарят части от въведението. На практика нормативността на епистолярния стил, изразена чрез формалната конструкция на писмото, го съхранява в неговия исторически живот, обособявайки го като специфичен вид текст със стабилна форма. Писмовното общуване надрасква ограничеността на епистолярната ситуация (изпращането на послание до единствения получател) и поема функцията на духовна сфера, в която израстват личностите на Българското възраждане.

Жанровото обособяване на писмата е в пряка зависимост и следствие от тяхното функциониране. Личното писмо като нелитературен и нехудожествен жанр (по своята същност канонизирана форма за писмено общуване) при определени условия придобива качеството „литературност“, съотнесено към съвременната му литературна система, и става литературен факт (Ю. Тинянов). Възможностите на личното писмо като дял от риториката, динамиката на неговото „излизане“, от бита, неговите функции и най-вече самото разбиране на възрожденците за „писмописанието“, като „художество“, откриват потенциалната основа за изграждане на литературната жанрова формация в писмата. За епохата на Българското възраждане през 19-ти век, като се имат предвид иманентно-структурните особености на личното писмо и спецификата на тогавашната литературна система (намираща се в процес на изграждане и жанрово диференциране), писмото може да се схваща като тип писмена словесност, писмена реч, която може да носи в себе си предчувствие за бъдеща жанрова формация от художествен тип. Писмата, подобно на документални свидетелства (като дневници, мемоари, приписки), остават онази свободна територия, в която присъства целият бит на времето, както и специфични особености за определен период от него.

Райно Попович (1773-1858г.), родом от село Жеравна, Котленско е прочут български учител-елинист в Котел и Карлово. Благодарение на част от неговия личен архив, който е съхранен след смъртта му, са запазени около 90 писма, в които се открива широк отзвук на политически, социални и културни събития от 1820-1847 година. В кореспонденцията, отправена към Райно Попович, намират конкретен израз почти всички основни въпроси, занимаващи възрожденската личност през този период. Откриват се ценни сведения за просветната дейност, обществената нагласа към различни прослойки от населението и духовно-политическите борби срещу чуждото потисничество и гнет. Писмата, адресирани

до Райно Попович, носят отпечатъка на прелом в личностното и социално самоосъзнаване, който се изразява в активна просветителска дейност, запазваща целостта на националния дух. Част от тях доказват не само нуждата от образование, а и стремежът към самоусъвършенстване при задоволяване на жаждата за българска книга. По това време сравнително бързо се увеличавала новобългарската литература (най-вече учебници).

Друга част от кореспонденцията към Райно Попович е посветена на отношенията му с духовенството по нашите земи. Именно в тези писма проличава най-силно категоричното желание на гръцките владици да не допускат евентуално отчуждение на българския народ от гръцкото лоно. Подобно начинание се подпомага допълнително от личности като Райно Попович, които нескрито симпатизират на елинската културна традиция. Тази насока се отразява в просветната му дейност, за която той получава остри критики от страна на радатели за новобългарско образование, ориентирано повече към руското, отколкото към гръцкото литературно влияние. В писмата до Райно Попович се откриват освен ценни исторически свидетелства и голяма част от характерните особености на епистоларната култура през Възраждането. Те се изразяват в желанието за постигане на изкусна езикова форма, която да отразява ръста на личностното съзнание. Доказателства за този стремеж се откриват в множество писма, които запазват консервативната си подредба, но съдържат известна свобода във формалната си конструкция.

Писмата до Райно Попович са ярко доказателство за писменото езиково общуване като израз на лично отношение между хората, натоварено със спецификата на периода и обществените и национални търсения. Просветната дейност на този български учител – елинист се изразява в създаването на специфична книгоразпространителна мрежа за популяризиране на негови книги и преводи, а също така помага при издателските затруднения и на други автори.. Освен това той преподава в собственото си елиногреческо училище в Карлово (действащо до 1852 година), където се радва на всеобщо уважение от своите възпитаници. Известна част от неговата кореспонденция разкрива именно връзките му с тогавашни книжовници – Константин Огнянович (Цариград), Константин Фотинов (Смирна) и др.; които търсят неговото съдействие за разпространяване на техните издания. Това се доказва в писмо на Константин Фотинов от 10 март 1843 година, чието съдържание включва обяснение относно даряване на неговата граматика за въвеждане в училището на Райно Попович: „Учителю в елинското училище в Карлово, ако и да нямам никакво лично познание с вас, се осмелявам с настоящето ми с писмо да ви помоля горещо...да въведете в своето училище блестящата ми граматика..”. В друго свое писмо от 15 април 1843 година той отново набляга на просветителските си интереси, молейки Райно Попович да запише абонати за „Землеописание..”. В него той изтъква разностранната и полезна информация, която съдържа това произведение: „...преблагодарна книга, и за похвала на народа издадена, и да му описува сички-те места на отечество-то му подробно...”. Тук се наблюдава присъствие на множество елементи на жанровия белег на полемичната реч като хиперболи и изобличителни фрази. Тяхното наличие доказва утвърждаването на „доброизкуствеността”, като важно изискване в тази форма на общуване.

Особено ценни са писмата на Гавриил Кръстевич до Райно Попович. Те са биографски документи, в които се вижда как той постепенно се развива под благотворното въздействие на своя учител. Тази кореспонденция е ясен израз на взаимната дълбока привързаност между ученика и учителя, която се развива постепенно през Възраждането. Във връзка с усилията за разпространение на българската книга през втората четвърт на 19-ти век, в цялата преписка се развива жива картина на онази просветителска епоха, в която под въздействието на настъпилите благоприятни икономически условия българският народ бързо се пробужда и създава своя нова култура. Разкриват се усилията за културни завое-

вания и за преодоляване на големите пречки, поставяни от турските и духовни властите. Има случаи, в които обаче на зараждането и разпространението на българската просвета се противопоставят и някои български първенци поради „морални и материални съображения...“. Тази нагласа проличава от писмото на Гавриил Кръстевич до Райно Попович, в което той изразява недоволството си от категоричния отказ на котленските първенци да го изпратят да учи в Цариград: „...нашите отечественлюбиви първенци ми казаха: „...Да поемем разноските? Обаче ние не плащаме...“...“. В писмо от 8-ми март 1835 година пък се предава текста на писмо, с което Стефан Богориди моли първенците в Сливен и Котел да изпратят младежа Гандьо (Гавриил Кръстевич) да се учи в Цариград с молба за разяснения относно речта му: „...ниша Ви по-пространно за всичко, каквото съдържа писмото на Стефанаки и Ви моля да го обсъдите внимателно в какъв смисъл прочее е написано...“. 8-ми април 1835- Гавриил Кръстевич не е доволен от домашния си учител и иска съвет от Райно Попович какви учебни предмети да учи: „...дали трябва да бъде обучаван още много време в синтаксиса или трябва да се насоча направо в риториката или в друго нещо?...“. Тези писмени запитвания са проявление на засилената духовна връзка и преклонение към учителския авторитет като висша форма на научно и културно познание. Райно Попович има бащински обноси към учениците си. Ето защо всички те хранят дълбока почит към своя рядък учител. Гавриил Кръстевич не намира думи да изрази своята признателност към него като към свой благодетел. По-късно той дори му сътрудничи в книжовната дейност като преглежда преводите му и търси съчинения за него.

Силната връзка на личните писма с актуалните социални и национални събития проличава и в текстовете, от които получаваме исторически сведения за духовната обстановка по българските места през Възраждането. Благодарение на изпратените до Райно Попович писма се изяснява идея за мирно сътрудничество на гръцкия народ с българския в обединяващата ги общност – православната църква, оглавявана от „вселенския, патриарх. Бидейки разпространител на елинското образование, той е уважаван и от гръцките владици по българските земи: търновския митрополит Иларион Критянин, пловдивския митрополит Никифор, врачанския епископ Агапий и др. Със своята просветна дейност той спомага за поддържане на духовно единение между българския и гръцкия народ, което благоприятства за стабилността по това време на цариградската юрисдикция над българските епархии. Тези владици виждат бързото възраждане на българския народ и не могат да задържат неговото културно развитие. Ето защо те не смятат за полезно да му се противопоставят явно, но намират за благоразумно да поддържат близост и сътрудничество между българи и гърци. За тази цел българските учители-елинисти се явяват най-подходящи дейци, стремейки се да създадат българо-гръцка симбиоза: чрез елинско училище и българска книжнина, създавана въз основа на гръцката. Поради тази причина и някои от споменатите гръцки владици съдействат за разпространението на книгите на Райно Попович в техните епархии. Между съчувствениците на неговото просветно дело изпъква врачанският епископ Агапий. Освен с разпространението на нови български книги той се грижи да устрои в епархията си българско девическо образование. В няколко свои писма от 1840-та и 1841-ва година изразява силно и друга своя вече лична грижа. А именно неговата отговорност към Анастасия Димитрова (роднина на майка му), която да се подготви за българска учителка при Райно Попович. Това е белег за запазващия се все пак в голяма степен чисто индивидуален характер на личната кореспонденция-май, 1840 година: „Искам да научите това момиче на славянски и на обикновено писмо, за да го наредите за учителка в Плевен...“.

Интересна особеност при тези писма е наличието на пространни обръщения с множество обстоятелствени пояснения, които представят ласкателната политика на владиците. Такива се наблюдават в писмата на врачанския епископ Агапий: „...*прелюбезна ваша ученост...*...; „...*твърде учени господине...*... и т.н.

Райно Попович получава не само положителни отзвучия на своята дейност, независимо от добрите си отношения с духовенството. В такива моменти тонът на откровеност, характерен за писмата проличава изключително ясно – изразявайки недоволство или твърде пламенна защита на коренно противоположна гледна точка. Писмото от 1 януари 1827 на търновският митрополит Иларион съдържа мъмрене към Райно Попович, че е критикувал превода на Новия завет. Въпреки това обаче духовникът не подлага на съмнение неговата образованост, която заслужава благосклонността му.

Част от кореспонденцията до Райно Попович съдържа важни доказателства за будната народна съвест и борбата за самостоятелно градене на националната съдба. В тях се откриват факти, които го представят като български патриот, решително противопоставил се на руската ориентация. Това е представено в оживен диспут с Васил Априлов, който води енергична борба срещу гъркофилската му педагогика. В няколко писма се открива гласен отговор на въпроса, защо радетелите за чисто българско образование от Одеса и Букурещ насочват атаките си главно срещу Райно Попович. Той е дългогодишен народен учител с висок авторитет сред учениците си и в българското общество. Тази културна борба има класова основа, отразяваща установяващите се тогава идеологически противоречия между двете най-дейтелни обществени класи: чорбаджии и търговско-индустриална буржоазия. Райно Попович намира обществено-икономическа опора най-вече сред чорбаджиите и отговаря на тяхното гъркофилство. Одеските и букурещките просветни деятели пък изразяват тежнението на българските търговци и занаятчии към културно-национална самостоятелност. Въз основа на свидетелствата на Васил Априлов и други възрожденски дейци се приема, че гъркоманството, т.е. родоотстъпничеството съществува в българските градове. Просветната дейност на Райно Попович е подложена на остра критика от страна на Васил Априлов. Той открито го изобличава в увлечения от елинизма и го упреква, че пречи на подетото развитие на чисто българското образование. Райно Попович отрича това твърдение като представя изучаването на гръцки език като абсолютна необходимост за възможно житейско оцеляване. Самият той, обвиняван от Априлов като привърженик на гъркоманство, се възприема като патриот и полезен народен деец.

В писмата на Васил Априлов се коментират проблемите на историческия момент, както и интересът на конкретна личност към особен проблем. Това подчертава епистолярния характер на текстовете, защото те носят в себе си документалност и придобиват характер на най-навременна реакция на събитията и същевременно най-бърз отговор на актуалните въпроси. По този начин чрез специфичен тип комуникация не само се провежда спор между двама души, а борба между старата и новата интелигенция. Чрез писмата се дава и ясна представа за конкретните решения, които трябва да бъдат възприети от широките маси за по-нататъшното развитие на просветата. Тук писмата придобиват някои типични черти на програма, която страстно защитава отделянето на новобългарското образование от елинизирането. Представителни за тази различна идейна насоченост са писмата на Васил Априлов от: Одеса, 2 септември 1839 година, в което е изказано откритото недоволство на одесци към гъркофилството на Райно Попович: „...*истина е, че трябва да бъдат съжалявани някои лица, рожби на България, които искат да се наричат гърци. Те не се научиха да са първо българи, както се учат всички просветени народи!!!*...“

Одеса, 25 октомври 1840 година - защитава се виждането за абсолютната необходимост от българско образование „...аз смятам, че гъркоманията е добила господство между нас...само ония, които учат в Русия, могат да станат по много начини полезни за своя народ, и нека всеки родолюбец отсъди... „

Сред писмата на Райно Попович се откриват и такива, които носят в себе си елементи на творби от други жанрове. В епистоларната традиция на 19-ти век има такива, които представляват лирична изповед, писма- елегии. Като една от жанровите форми на лириката елегията дава израз на преживявания в поетическа форма, но с актуализирането на някои субективни жанрове в прозата- дневници, писма, пътеписи. Тя придобива определеност на съдържанието и става израз предимно на философски разсъждения, тъжни размисли и скръб. Изповедността на личното писмо предполага действително разкриване „душевния характер„ на пишещия, като често надделява песимизмът и тъжната равносметка. За периода на Българското възраждане състоянията на размисъл и вглеждане в действителността, на осмисляне на събитията и своята личностна равносметка са много характерни. В цялото епистоларно наследство на Възраждането няма по- елегични писма от писмата на Неофит Рилски до Райно Попович, в които той дава израз на завладялото го патриотично чувство или изпада в униние за народната съдба. Патетично изразената позиция и близостта до жанровите белези на трактата и полемичното съчинение, определящи публичността на възрожденските писма, често съжителстват с размисли за историческата съдба на народа, с лична неудовлетвореност. Това доказва мащабното влияние, който епистоларната култура притежава и разпростира в различни сфери на литературата.

Ролята на писмата в епохата на Възраждането не се изчерпва с конкретната фактологичност относно определен проблем, която се открива след тяхното публикуване, а в отразяването на динамиката на общуването между отделни личности. Спецификата на социокултурната обстановка през този период налага известна „масовизация„ на идеите, коментарите и твърденията, присъстващи в личната кореспонденция. Този вид комуникация отразява повечето промени, които настъпват както в частния живот на човек, така и в национален план.

Въпреки широкия си тематичен обхват, в който се поместват социални и национални въпроси, писмата остават насочени главно към индивидуалния светоглед на възрожденската личност.

Библиография

„Принос към биографията на Райно Попович„; акад. Снегаров, Иван; изд. „Българска академия на науките„; София, 1959

„Писмата в културата на Българското възраждане: Дамянова, Румяна; изд. „Глаукс„; Шумен, 1995